

OLASZ SÁNDOR

Köznapi fikció és műfajpoétikai nyitottság

MÁRAI SÁNDOR TÖRTÉNELMI REGÉNYEI

Márai Sándor – Magyarországon először 2002-ben, *Történelmi regények* összefoglaló címmel kiadott – művei¹ történelmi regények-e egyáltalán? Hagyományos értelemben bizonyára nem. Ám ezek a regények különféle prózaolvasási elvárások számára is megnyílnak, s talán még a klasszikus történelmi regényként való olvasat is lehetséges, mint-hogy az elbeszélés – történelem és képzelet összjátékaként – *látszólag* a megtapasztalható történelem lényegének létrehozását szolgálja. Márai történelminek tetsző regényei kétségtelenül a régmúltat idézik föl. A *Rómában történt valami* olvasója Julius Caesar meggyilkolásának idejébe csöppen, a *Harminc ezüstpénz* bibliai időkbe vezet, az *Erősítő* énelbeszélője 1598-ban érkezik Rómába. Az *Ítélet Canudosban* visszatekintő narrációja 1897 történéseire emlékezik vissza. A hozzánk legközelebbi regényidő is több mint egy évszázados. A régi világ dimenziói megnyílnak, a referenciális illúzió (Riffaterre) is körvonalazódik, a történelmi színtereken azonban a történelem folyamatos értékvesztése kap epikai formát. A kompozíció ugyan történelmi tények köré épül, de az írói módszer mégsem a történelmi tények megjelenítésére vállalkozik. A múlttól való eltávolodást és a folyamatoságot egyszerre érzékeltető regények múlt és jelen elválaszthatatlanságában eleve eltérnek a műfaj romantikus hagyományától. Márai azzal is szakít a történelmi regény diskurzussal, hogy a történelmet nem a kivételesre alapozza, nem a méltatlanul vesztesek sorsában rejlő végzetszerűséget látta. Márai úgynevezett történelmi regényei egyfelől fölülbírálják a hagyományt, másfelől olyan műfajpoétikai nyitottságról tanúskodnak, ami sokféle tradíció (fejlődésregény, parabola stb.) metamorfózisára alkalmas.

Márai a nagyepika elidőző formájával szemben a fabuláris folyamatosságot lényegében széttörő epikus képzelőerőt működtet. Mégsem a szaggatottság, töredékesség posztmodern koncepciója érvényesül. A négy regény sem a megírásuk idején, sem a kilencvenes években divatozó történelmi regénytípusba nem illik. A hatvanas-hetvenes évek történelmi regénye a félmúltat kutatta (Sánta, Cseres, Dobai), az újabb hullám pedig archaizáló imaginációjában a régmúlt fantasztikus, legendás-mesei felidezésére vállalkozott (Szilágyi, Darvasi, Háy). Mégis, Márai igen nagy késéssel érkező regényei a posztmodern utáni átrendeződés folyamatába kapcsolódnak bele. Hasonló dialógus alakulhatott ki az újrafelfedezett *Sorstalanság* és az ezredforduló (erőit átcsoportosító) prózája között. A hazai posztmodern bő két évtizedig úgy vélte, megtalálta a formáját, s épp azt nem vette

¹ Márai Sándor: *Történelmi regények I-II*. Bp. 2002. *Ítélet Canudosban* (Toronto, 1970), *Rómában történt valami* (Toronto, 1972), *Erősítő* (az író kiadása, 1975), *Harminc ezüstpénz* (München, 1983).

észre, hogy a nyugalom e pillanatától kezdődően el is vesztette a megtalált formát. Pontosan beszél erről a jelenségről Adorno egy 1952-ben írt tanulmányában: „A művek modellek lesznek. Csakhogy azáltal, hogy lemondanak az önrendelkezésről, és mozdulatlanul egy helyben állnak, valami halotti vonás ül ki rájuk, s éppen azok az impulzusok bénulnak meg, amelyek korábban a rendszer kialakulását mozdították elő. Nincs középút, amelyen elkerülhetővé válna ez az alternatíva. A rendszerben leülepedett felismeréseket ignorálni: ez nem jelent mást, mint tehetetlenül olyasmibe kapaszkodni, ami túlhaladott. Maga a rendszer viszont rögeszmévé és egyetemes receptté válik. Nem maga a módszer hibás..., hanem a módszer hiposztazálása elhibázott, a másfélének, a módszerben nem analitikusan bennefoglaltak az elhárítása.”² A mágikus elemekkel telített, historiográfiai metafikciók, történelmi persziflázatok – a maguk módján – ugyancsak az Adorno emlegette „egyetemes receptek” ellen lázadtak. Ezzel a legújabb jelenséggel azonban Márai legföljebb annyiban rokon, hogy őt sem a történelmi kontextus érdekli igazán, inkább a történetiség, a történelem mibenléte, a történelemhez való hozzáférés és annak elbeszélhetősége fontos számára.

Mi a történelem létmódja? Az *Ítélet Canudosban* félszázaddal későbbi emlékezője azt az erőt látja, „amiből később történelem lesz”. A megközelítésekre azonban a történelem „a többi némaság” hamleti döbbenetével felel. „Jó lenne tudni végre, igazában mi az a történelem?” – olvasható a *Rómában történt valami* c. regényben. „És talán igazában nem is az a történelem, amit az emberek úgy neveznek, a háborúk meg a sok hűhó a szenátusban, a szájálás...” A valós történelem helyébe itt egy álarcos történelmi komédia lép: „Mint a színész, amikor a pantomimban álarcot vált, felcseréli a barna és a fehér maszkát.” A kiadó és a történetíró beszélgetésében is az fogalmazódik meg, hogy a történelem nem az ütközetek, hódítások és triumfusok történetében ragadható meg, hanem a mai napban, a kártyás ügyvéd huncut feleségével való séta pillanatában. „– Írjam meg a diktátorról az igazat? – Úgy írd meg, hogy ne is említsd a diktátor nevét. Úgy írd, hogy az olvasók megértsék, a történelem nem a háborúk, nem a szájálás a szenátusban... Írd meg a másik történelmet, az igazit. [...] Írj egy könyvet arról, hogy a történelem nem a rendkívüli események sorozata, hanem valami állandó és unalmas.” A *Harminc ezüstpénz* a szerepére rátaláló Jézus és Júdás személyes és személyen túli végzetében a történelembe bekerülő emberre kíváncsi. „Az emberek – akkor is, ha nem írnak, nem olvasnak – tudják azt, ami személyes sorsukon túl időtlen esemény, tehát »történelem«. És a város ezen az éjszakán (az árulás éjszakáján – O. S.) együtt lélegzett a történelemmel.”

A hosszan folytatható idézetekből legalább két dolog következik. Az egyik az, hogy Márai a francia Annales-kör (Fernand Braudel, Marc Bloch) nézeteivel összhangban a mikrotörténelemre helyezi a hangsúlyt. Igaz, erre biztatta a regényírókat Lukács György is.³ Ám a műfajelméleti kérdésekhez is politikai szándékkal közeledő gondolkodó valójában az antifasiszta népfront irodalomtörténeti testet öltésére volt kíváncsi doktriner eszmefuttatásában. A 20. századi történettudományt alaposan fölforgató francia iskola mintegy visszamenőleg igazolja azt a felfogást, amely nem akar általános törvényeket földeríteni, s úgy látja, hogy a történelemből hiányzik a természettudományokból ismert kauza-

² Theodor W. Adorno: Arnold Schönberg. In: A művészet és a művészetek. Bp. 1998. 252–253.

³ Lukács György: A történelmi regény. Bp. 1947.

litás.⁴ Márai történetiszemlélete ugyanakkor rokon azokkal a fölismerésekkel is, amelyek az elbeszélő fikció és a történetírás narratívái közötti hasonlóságot állapítják meg. Hayden White *Metahistory* c. könyvétől az újhistorizmusig felfokozott érdeklődés mutatkozik a történelmi eseményekhez kapcsolódó apró részletek iránt. „A »nagy elbeszélésekről« való lemondás következtében ez (tudniillik a kis dolgok frekventálása) gyakran együtt jár azzal, hogy »a maga nemében páratlan részlet« visszaírja a diszkurzusba a totalizáló történeti narratívát, amennyiben az epizód sokkal inkább lesz valamely rejtve maradó egység reprezentációja vagy lenyomata, mint inszignifikánsan önmaga.”⁵ A rankei „úgy, ahogy valójában történt” igényével szembeesegülő történetírás és a 20. századi történelmi regény közötti termékeny kapcsolat egyfelől a történetírás objektivitását, másfelől a 19. századi regény realizmusát kérdőjelezi meg. Hayden White 1973-ban megjelent könyve visszamenőleg és előre is legalizál minden olyan elképzelést, amely a történelemben mindig jelen lévő fikcionális elemnek jelentőséget tulajdonít. Igen, „fattyú műfaj” jön létre, „a történelem és költészet istentelen, de nem természetellenes egyesülésének gyümölcse”. Egyszerre lehet valami a múlt eseményeinek modellje, reprodukálása és metaforikus kijelentések, jelképkomplexumok tárháza. A valóságreferenciákkal való összhang mellett a megtörtént eseményeket azonban nagyon sokféleképpen lehet cselekményesíteni. Az ironikus tagadás – mondja Hayden White – egészen odáig vezethet, hogy a narratív beszámoló nézőpontja szerint a történéseknek nincs különösebb jelentőségük, s még abban sem lehetünk biztosak, hogy körülhatárolható kezdettel, középpel és befejezéssel rendelkeznek.⁶

Történész és regényíró e fölismerések tükrében (Mészöly Miklós szavaival) a „kiszínezés többletével” él, s ez „mégsem a megmásítás rokona”, „a valóság úgy perverz, hogy csak akkor meztelen, ha felöltöztetjük”. „Felöltöztet” Márai is: az antik történetíróktól a szentírásig sokféle helyen megtalálható tényeket átrendezi, elbeszélői, az elbeszélésben megszólalók mindig csak egy bizonyos részleges nézőpontból tekintenek az eseményekre, melyek „önmagukban egy kocka vagy egy gúla módjára léteznek: egy kockát azonban soha nem látunk egyszerre minden oldalról...”⁷ Márai csaknem mindegyik regényében ragaszkodik a nézőpontok pluralitásához. Az elbeszélő sohasem egyetlen nézőpont nevében érvel, legjobban talán a *Rómában történt valami* megszámlálhatatlanul sok látószöge érzékelteti a részleges igazságok sokféleségét. Ha egy nézőpont érvényesül, mint a *Harminc ezüstpénz* első százhusz oldalán, akkor valójában esszéprózát olvasunk. (Fontos, hogy még itt sem esszéregényt. A *Rómában történt valami* egyik jegyzetében Márai fulmináns megjegyzést tesz „az esszéregény öszvér-zsenijeire”.) Ám akármelyik pólust szemléljük, Márai olyan elbeszélést hoz létre, amely nem csupán egymás utáni eseményekkel és ezen események szereplőinek szándékaival foglalkozik, hanem struktúrákkal, olykor kiismerhetetlennek tetsző masinériákkal, gondolkodásmódokkal. Mintha osztaná Braudelnek az események jelentéktelenségével kapcsolatos álláspontját. Hiszen néhány köznapis ember

⁴ Vekerdí László: Az Annales történetiszemléletéről. In: Befejezetlen jelen. Bp. 1971. 9–32.

⁵ Dobos István: A szöveg történetisége – a történelem textualitása. Az újhistorizmus. In: Az irodalomértés formái. Debrecen, 2002. 58–103.

⁶ Hayden White: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás. In: Testes könyv I. Szerk. Kiss Attila, Kovács Sándor S. K., Odorics Ferenc. Szeged, 1996. 334–347.

⁷ Paul Veyne: Sem tények, sem geometriai létező, hanem események. A történelem poétikája. In: Narratívák 4. Szerk. Thomka Beáta. Bp. 2000. 71.

sorsán keresztül fő strukturális változásokat képes megmutatni. Nem mintha korábban erre nem lett volna példa: a *Háború és békét* író Tolsztoj apró események elképesztő halmozásban forgatja meg hőseit. Ám a mozgások mögött a mindent fölemésztő nagy történelem sejlik föl, melyben egyén és történelem szükségszerűen sűrölja, csiszolja egymást. Márai a mindent fölemésztő, kiismerhetetlen kis történelmet, az ismétlődések kisszerű mechanizmusát mutatja meg. Még Márai Jézusa és Júdása is hétköznapi ember. Olyan, a 20. századi regényben egyébként nem ritka elbeszélésmodell jelenik meg Márai regényeiben, amely a hétköznapi eseményeket, a mindennapi élet szerkezetét jeleníti meg. Történelem alulnézetben – de úgy, hogy a fölülnézeti történelem sem vész el. Már csak ezért sem lehet gond nélkül az áltörténelmi narratívához sorolni Márai műveit.

Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a történelmi érdeklődés útját a 20. századi történelmi tapasztalat és imagináció alakítja. Mindez szorosan összefügg Márai történelem-víziójának azzal a vonásával, hogy ő valójában Nietzsche és Spengler felől szemléli a történelmet. „Előbbi az »örök visszatérés« – Márai számára mindig is fontos – gondolatával, utóbbi pedig a kultúrák civilizációjának satnyulásának, illetve az »egyidejűségnek«-nek a koncepciójával” – írja Lőrinczy Huba.⁸ Spengler világtörténelmi víziójának a többi műben is megvan a lenyomata. A *Harminc ezüstpénz*ben például ez olvasható: „Minden ember, zsidó és pogány, aki ebben az időben a szellemtájon élt, amelynek földrajzi és népi térképvonalai között a csodálatos élmény, a görög műveltség megszületett, tudta, hogy egy civilizáció befejezte magát. A görögök mint földi hatalom, már eltűntek az időben, csak magasztos bosszújuk árnya terült el a Birodalom fölött, a legyőzöttek örök bosszújának árnyéka, az egyetlen elégtétel: átadták szellemüket egy győzedelmes barbárnak, Rómának és ez a szellem megfertőzte a hódítókat. És mert egy civilizáció alkonyati pillanatát nem lehet homokórával, sem olimpikonok időmértékével méricskélni, még sokáig derengett ez a műveltség, azzal a titokzatos, meleg fényvel, ahogy napszállat után júliusi estéken fénylik az érett táj, valamilyen földalatti, tellúrikus fényforrás erejéből.” Akármilyen kort idéz meg Márai, Spengler gigantikus világtörténelmi víziójában tűnik föl minden. Növekedés után hanyatlás: a rend rendszerré válása. Az *Erősítő* kis karmelita inkvizitora ezért érzi úgy, hogy az örök visszatérés és körforgás mókuskerekéből ki kell lépni: „Nemcsak Rómából kellett elsietni, hanem kilépni mindenből, ami eddig számomra ismerős úti cél...” Kérdés, megfelelő hely-e Svájc kálvini ridegsége. Egy-két máglya még ott is ég, a lelkek azonban végleg kialudtak. Fordított exodusnak vagyunk tanúi az *Ítélet Canudosban* c. regényben. Canudos annak jelképe, amikor az emberek kilépnek államból, társadalomból. Az inkvizitor a józanság és rend sáncai mögé menekül, Canudos a romantikától örökölt „*évasion hors du monde*” jelképes helye. „...aki megérkezett Canudosba, hamar megértette, hogy nem egy új társadalomba érkezett, hanem egy másik életbe. Egy világba, ahol az életnek is, a halálnak is más értelme van, mint máshol...” A 19. századi brazil történet így módon jellegzetesen 20. századi létélményekkel telítődik, s ez a történelmi kinövés léttan az egyik legfontosabb jellemzője Márai regényeinek. Az *Erősítő* (személyiségét még a máglyán is megőrző) Giordano Brunója „úgy nézett maga elé, mint aki nem a mennybe néz, nem is a pokolba, hanem a Semmibe – mint aki megértette, hogy a Semmi az egyetlen valóság, minden más csak képzelgés.” Michelangelo firenzei Pietájának öregember-

⁸ Lőrinczy Huba: Sok mondat a zsarnokról és a zsarnokságról. Márai Sándor: Rómában történt valami. Műhely, 2003. 6. sz. 54.

arca pedig „olyan közömbösen néz a mélybe, mint aki már nem vár választ az Istentől.” Válság, kiüresedés, felbomlás ismétlődő, de különösen a mögöttünk lévő századra érvényes élményével néznek szembe ezek a múltbeli, legújabb poklaink skáláját ismerő tekintetek. A szerzőnek valójában ezen a mélyen egzisztenciális érdekeltségű ponton meg kellett volna állnia. A *Rómában történt valami* azonban nem elégedett meg a történelmi vákuumban elbizonytalanodó ember ábrázolásával, a (Fried István szavaival) „az addig érvényes beszédet” megtagadók „ön-átértékeléseinek” modellhelyzetével.⁹ „...micsoda aljas és gyalázatos színjáték a történelem” – mindez pletykák és rágalmak felől is megjeleníthető, s ez tökéletesen beleillik a „másik”, az adat nélküli, a névtelen történelem látomásába. Cassius és Demetrius könnyen megfejthető kulcsfiguraként való beléptetése azonban olyan vélt vagy valós sérelmek, nem titkolt elfogultságok, közvetlen megfeleltetések irányába viszi el a regényt, ami egyértelműen a művészi érték rovására megy. A fölösleges aktualizálás az *Erősítő*nek sem tesz jót. A mindenkori diktatúrák rajzába beleillik ugyan a padre képzelgése a másként gondolkodókat táborokba gyűjtő erőszakról. 20. századi tudás birtokában gondolható el a 16. század végéről az a jövő, amikor majd egyszerre több száz embert lehet a túlvilágra segíteni. A jegyzetek azonban elmaradhattak volna. („Padre Alessandro víziója a közelmúlt és a jelenkori történelemben plasztikusan megvalósult.” A jegyzetek írója a prágai tavaszt, az észak-írországi katolikus-protestáns nézeteltéréseket, a Gulagot emlegeti – lehetséges párhuzamként persze teljes joggal, az olvasó számára viszont kínosan publicisztikusan.) A *Harminc ezüstpénz* mentes marad ezektől a kiszólásoktól, noha a téma (az árulás természetrajza, a kollaboráció) hasonlóképpen csábító. Márai a kétféle kollaboránsról (az egyik kiszolgálja a kommunistákat, a másik kiszolgáltatja magát a kommunistákkal) szerencsére nem a regényben, hanem egy 1961-es naplójegyzetben elmélkedik.¹⁰ Napló és regény között rendszerint mindig fölfedezhető az átjárás. Az élet eleven, természetes rendjéből kivált rendszer gondolata például számtalan naplórészletben megfogalmazódik. Legszebben talán egy 1965-ös bejegyzésben: „Minden, ami Rendszer – vallásos, politikai, gazdasági, szellemi Rendszer –, halálos veszedelem, merénylet az élet eleven rendje ellen. Azt hiszem, ezt akartam elmondani, amikor »írtam«.”¹¹

Ha a külső és belső világokat még összekapcsoló nagytörténet felől közelítünk, a négy regény valóban nem történelmi regény. Ám a történelmi és nem történelmi regény között roppant nehéz különbséget tenni. Hiszen a befogadás oldaláról jóformán mindegy, hogy a regény a kortárs jelen ismeretlenjeit vagy a megtörténtek regényes arcát fedezi föl. Termékenyebb szempont, ha nemcsak a történelmi regény (antikvitástól meglévő és nem zárólag a romantikától „hivatalosan” is elfogadott) hagyományára nézünk. Márai művei olyan műfajpoétikai nyitottságra vallanak, amely többféle műfaji örökség revíziójára ad alkalmat. Szegedy-Maszák Mihály azt mondja, hogy „Márai kései regényei mind példázatosak, ám nagyon különböző mértékben. Legkevésbé az *Ítélet Canudosban* tanító jellegű. Úgy állítja szembe a rajongó szenvedélyt az értelemmel, hogy mindkettő egyformán romboló erőnek látszik. Még a *Harminc ezüstpénz* sem egyszerűen tanmese, hiszen Júdás

⁹ Fried István: Az őrzés könyvei. Márai Sándor emigrációs regényei. In: „...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba”. Tanulmányok az ismeretlen Márai Sándorról. Bp. 1998. 193–194.

¹⁰ Márai Sándor: Napló 1958–1967. Bp. 1992. 125.

¹¹ Márai Sándor: Napló 1958–1967. Bp. 1992. 250.

nemcsak áruló, de egyúttal hinni képtelen ember, bár a célzatosság itt feltűnőbb, mint az *Erősítőben*...¹² A példázatos jelleget azonban aláássa a kivétel nélkül minden regényből áradó bizalmatlanság az ésszerűen elrendezhető történelmi tények iránt. A *Rómában történt valami* a sorsdöntő eseményekkel együtt járó káoszt érzékelteti. Az *Erősítő* hőse nemcsak az inkvizícióban csalódik, minden (idővel rendszerré váló) dogma ellen tiltakozik. Mészöly Miklós *Saulus*ára emlékeztető személyiség transzformáció nyomán ismeri föl a hős a sokféle fanatizmus hiábavalóságát. A *Harminc ezüstpénz* sem morális ítékezés az áruló fölött. Márai stigmatizált Júdása többféleképpen idegen: keríti a galileaiak, művelt a műveletlenek, gondolkodó a vakbuzgók között. A regény zárlatában úgy tűnik el, mint aki nélkül nem teljes a Történet. Az *Ítélet Canudosban* pedig éppen a civilizáció erkölcsi és anyagi fölényével szembe forduló rögeszme, örületet, ösztönvilág „másságát” villantja föl – tanító példázathoz egyáltalán nem illő módon. Ezekben a regényekben nem egyetlen igazság, nem erkölcsi tanítás fogalmazódik meg, Márai a történelmet nem okulásunkra bármikor előrángatható példázatgyűjteménynek tartja. Modern paraboláiban tükröződik ugyan a megértésről alkotott felfogás, de hiányzik a megismerés magabiztossága, egyértelműsége, morális igazsága.

Lőrinczy Huba krízisregényeknek nevezi Márai diktátor- és eretnektörténeteit.¹³ (Az erős egyéniség számára Márai szerint „két létezési lehetőség maradt”: „az eretnek vagy a diktátor életformája”).¹⁴ Igaz, hogy „valamely határhelyzet elevenül meg bennük, s bár elütnek egymástól, különbözősükben is hasonlítanak; érzékelhető, hogy egyazon alapképlet, egyazon – Máraitól fölötté kedvelt – epikai modell változatai.” (Lőrinczy Huba) Igaz, hogy a regények katasztrófák, krízisek feszültségével telnek meg, s tagadhatatlan, hogy a Márai-regényekben olykor valóban kompozícióformáló szerepük van a krízisszerűen bekövetkező eseményeknek. De a fogalom csak részlegesen jelöli a folyamat poétikai karakterét. A krízis mozzanatai nem coup de foudre-szerű megvilágosodáshoz vezetnek (*Erősítő*), és a totális értékvesztést és perspektívátlanságot illusztrálják (*Rómában történt valami*). Készséggel elfogadható a *Rómában történt valami* történelmi parabola besorolása, kiegészítve azzal, hogy a Márai-regényekre olyannyira jellemző nagydialogusokban (például a kiadó és a történész között) olyan fikciós esszével van dolgunk, amely ugyanolyan emberi viszonyokból, külső és belső történésekből, impulzusokból, felismerésekből, vallomásokból és helyzetjelentésekből meríti tárgyát, mint a regény, s nehezen eldönthető kérdés, hogy az esszé növekszik regénnyé vagy a regényen uralkodik el az esszészzerű elgondolás. Márai – mint utaltunk rá – idegenkedett az esszéregény „vértelen” módszerétől, a tárgy esszéisztikus megközelítése azonban nem állt távol tőle. A gondolati tartalom persze eltávolodik a fogalmi logikától, s az elbeszélés első szintjén a gondolat és a róla való elmélkedés izgalmas történésként jelenik meg. Ez az esszéisztikus megközelítés az *Erősítő*nek is elhanyagolhatatlan jellemzője. Ezért elégtelen holmi „stílusimitációs szatíráként” való emlegetése: „szatirikus parafrázis”, „levélregény”, „tökéletes persziflázs. Naplószerű benyomást kelt...”, „voltaképpen levél- s naplószerű beszámoló” – Németh G. Béla sokféle

¹² Szegedy-Maszák Mihály: Márai Sándor. Bp. 1991. 141–142.

¹³ Lőrinczy Huba: Sok mondat a zsarnokról és a zsarnokságról. Márai Sándor: *Rómában történt valami*. Műhely, 2003. 6. sz. 51.

¹⁴ Márai Sándor: *Napló 1945–1957*. Bp. 1990. 138.

megnevezése eleve bizonytalanságról árulkodik.¹⁵ Lőrinczy Huba ezt a művet is a krízis-regény változatának tekinti, s a fejlődésregénnyel, vallomással, esszével, útirajzzal való rokonságot hangsúlyozza.¹⁶ Csupán a fejlődésregényhez hasonlítás tűnik problematikusnak. Hiszen hiányzik a nevelődés, tudatos önépítés, művelődés, a tradíció fejleszthetőségébe vetett hit. A hősben a kétely hatalmasodik el, belátja a fanatizmus értelmetlenségét, s fölismeri a másféle, a szabálytalan, a nem irányított élet lehetőségét. Egy inkvizítor pályáján jelentős fordulatok ezek, a fejlődésregény hőisében nem.

A *Harminc ezüstpénz* írásakor Márai Sándor számára kihívást jelentett a mítosz regényformájú felidézése és meghaladása, Júdás bonyolult jelleme és a bibliai példázat utalásos narratívus módusza. Megidézi a mitológiai, bibliai, pszichológiai, történelmi regénytípust, de el is veti. A bibliai példázat nyomán Márai bölcséleti parabolaregényt teremtett, a legteljesebb mértékben nyitott regényt, minthogy a regény hősei – miután betöltötték szerepüket – észrevétlenül kilépnek a térből és időből. A történetnek nincs vége, de mégsem vész el, mivel bennünk, a jézusi és júdási magatartáson töprengőkben folytatódik. A műfaj különösségét jól érzékeli Szabó Ferenc: Jézus-esszé és Júdás-novella együtt. A könyv „nem sorolható a szokványos értelemben vett »regény« műfajába, hanem inkább »előtanulmány«, legalábbis az első fele; amolyan hosszabb naplójegyzet-sorozatnak is tekinthető.”¹⁷ A háttérben egyfelől klasszikus Jézus-feldolgozások (Renan) sejlenek föl, másfelől olyan művek, amelyek (Rónay László kifejezésével) „az ámulás természetrajzával”¹⁸ foglalkoznak. Mindazonáltal meggondolandó Szigeti Jenő észrevétele, mely szerint a regény „nem az események kibomló drámáját követi nyomon, hanem egy különös szépségű, képekben gazdag, filozófiai gondolatoktól terhes, új Krisztus-legendát teremt. A könyv – nem szokványos értelemben regény, hanem – egy nagy, epikus, filozofikus tabló, történelmi, vallástörténelmi gondolatokkal teli vallomás, amiben a naplói Márai vall Jézus-élményéről.”¹⁹ Am aligha helytálló az a vélekedés, mely szerint a naplói „fölfalta” a regényíró. A modern magyar irodalomban számtalan „szabálytalan” műről tudunk. Kosztolányi *Barkochbája* például esszével indul, az esszét szubjektív vallomás követi, s majd csak ezután olvasható a tulajdonképpeni novella.

A négy történelmi regény közül a legjobb, legegységesebb kétségtelenül az *Ítélet Canudosban*. Minden a helyén van. A félszázaddal későbbi retrospektív narráció a 20. századi létértelmezés pozíciójából kérdőjelezi meg a nagy korok érlelte nagy szerkezetet. A belső szórtság, a széttartó irányok mind arra vallanak, hogy a regény lemondott az összefogottság birtoklásáról. Két világ, mentalitás, részgazságokat mindkét oldalon fölvonultató életstratégia ütközik a műben, melynek legfontosabb jelentéseit itt is egy nagy beszélgetés, a Canudost megélt nő és a tábornok dialógusa fogja össze. Egyik oldalon a fölöslegesnek is helyet adó, a természet felismert törvényeivel harmonizáló szemlélet, a másikon a civilizált ember intelligenciája, látókört szűkítő egyoldalúsága. Ami Euclides da Cunha brazil

¹⁵ Németh G. Béla: Márai stílusimitációs satírája: az Erősítő. In: „Este nyolckor születtem...” Hommage à Márai Sándor. Szerk. Lőrinczy Huba, Czetter Ibolya. Szombathely, 2000. 89–90.

¹⁶ Lőrinczy Huba: Az inkvizítor és az eretnek. Márai Sándor: erősítő. Forrás, 2003. 11. sz. 63.

¹⁷ Szabó Ferenc SJ: Vallomás a kassai Ulyssesről. Márai megváltás-keresése. Új Írás, 1990. 5. sz. 89.

¹⁸ Rónay László: Az ámulás természetrajza. Új Írás, 1990. 5. sz. 114–118.

¹⁹ Szigeti Jenő: A Harminc ezüstpénz. (A Biblia és egy Márai-regény). In: „Este nyolckor születtem...” Hommage à Márai Sándor. Szerk. Lőrinczy Huba, Czetter Ibolya. Szombathely, 2000. 99.

író *A vadon* c. művében krónikás beszámoló, a rajongók elleni háború társadalmi, szociológiai, természetrajzi, antropológiai elemzése, az Márainál léttani problémaként jelenik meg. Érdekes komparatiztikai vizsgálat lehet az *Ítélet Canudosban* összevetése Mario Vargas Llosa *Háború a világ végén* (1981) c. regényével. Ugyanaz a történet – azzal a különbséggel, hogy Vargas Llosa El Consejero, „A Tanácsadó” alakját és lázadását kíséri végig (Márai regényében csak beszélnek róla), s a realista, naturalista hagyományt is felhasználva inkább a külső eseményekre, harci jelenetekre koncentrálnak. Jóllehet a megtörtént dolgokról az a világhírű regény is a jelen nézőpontjából beszél.

